© www.kjnt.ro/szovegtar

Czégényi Dóra

Kollektív hagyományok az egyén hiedelemtudásában[1]

2000 őszén, egy hárompataki gyűjtőút[2] során, V. L. kosteleki[3] beszélgetőtársam[4] az interjú[5] során kétszer is kitért egy – korábban a közösségben élő – család tragikus sorsára. Elbeszélése során számomra addig ismeretlen emberi helyzetről számolt be: valaki saját magára *miséztetett*.[6] Az a tény, hogy az ortodox lelkész alakjának a korábbi terepmunkák során körvonalazódó hiedelemköre (Keszeg 1996a, 1996b, 1999, 2002; Komáromi 1996; Czégényi 2001, 2004) új motívummal gazdagodott, már a gyűjtés helyzetében fellelkesített. Ugyanakkor az elbeszélt emberi sorsok intim és megrendítő mozzanatai elbizonytalanítottak értelmezési szándékomban. A rögzített beszélgetés

---

[1] A tanulmány szövege megjelent: Czégényi 2008.

[2] 2000 és 2003 között külső kutatóként vettem részt a *Hárompatak: egy ismeretlen néprajzi kistáj Erdélyben (A hagyomány rétegzettsége a magyar–román nyelvhatáron fekvő Hárompatak népi kultúrájában)* című OTKA programban (T 31820). Ennek keretében a kisrégió átalakuló hagyományvilágának hiedelemaspektusait vizsgáltam. Ezúttal mondok köszönetet Tomisa Ilona témavezetőnek és Magyar Zoltán kollegámnak a gyűjtési lehetőségért, valamint Virt Istvánnak a gyűjtés során nyújtott emberi és szakmai segítségéért.

[3] Kostelek a Gyimesi-szorostól délre fekvő havasi telepek egyike. Bővebben lásd Takács 2001, Ilyés 2003.

[4] V. L. 1958-ban született római katolikus vallású nő, aki iskoláit Csíkszeredában végezte, majd ezt követően visszatért szülőfalujába, ahol több mint húsz éve a kereskedelemben dolgozik. (A továbbiakban: L.)

[5] Az interjút 2000. november 7-én, a kosteleki plébános lakásának nappalijában készítettem. L. odaérkezése véletlenszerű volt. 2000 nyarán ugyan, amikor először találkoztam vele munkahelyén – a helyi plébánia felől érdeklődve – készségesen beleegyezett egy későbbi beszélgetésbe, de időpontot nem rögzítettünk. Ősszel, újabb kosteleki tartózkodásom alkalmával, a plébános húgának látogatójaként L. maga kezdeményezte a beszélgetést. Az interjú során ketten voltunk a helyiségben.

[6] A *miséztetés*t konfliktus- vagy problémahelyzetben lévő emberek kérelmezik ortodox lelkészektől. A papok által celebrált misék különbözőek: vannak pozitív célzatúak, amelyek a fehér mágia köréhez tartozóként vannak számon tartva, valamint negatív célzatúak, amelyeket rontó szándékkal kérelmeznek a különböző felekezethez és etnikumhoz tartozó hívők, így a fekete mágia körébe soroltak. Jelen esetben rontó szándékú, sőt végzetes kimenetelű miséről van szó, amely a büntetendő személy elpusztítását, tehát halálát célozza meg.

többszöri újrahallgatása után értettem meg, hogy a beszédhelyzet alkalmával újrafogalmazott és igaztörténetként konstituálódó szöveg[7] nem más, mint L.-nek a hiedelemhez és hiedelemszövegekhez való cselekvő[8] viszonyulása. Így előzetes szándékomtól eltérően, kísérletet teszek a szöveg elemzésére.

A gyűjtésélmények sorából egy beszélgetést, illetve a beszélgetés alkalmával elhangzott narratívákból egyetlen szöveget emelek ki.[9] Ezzel azonban nem magának a beszélgetésnek az esemény-jellegét, vagy a kiválasztott szöveg által reprezentált történések eseményszerűségét szeretném hangsúlyozni. Sokkal inkább a közösségben rejtett módon élő és érvényesülő szabályok felfedése, illetve az általuk kialakított és fenntartott társadalmi valóságkonstrukciók körvonalazása a célom. L. eseménytextualizálása (jelentésteli reprezentációként) olyan elemzési megoldást kínál fel, amely egyetlen empirikus keretben lehetővé teszi a csoportszintű szociális reprezentációk elemzését.[10]

Tanulmányom első felében az elbeszélést meghatározó és befolyásoló emlékezeti folyamatra reflektálok röviden, a szöveg[11] felől, majd ezt követően a textusba ágyazott élményközvetítő tartalmi összetevők értelmezését kísérelem meg, ezek folklorisztikai vonatkozásait hangsúlyozva. Igyekszem feltárni a szöveg által rekonstruált helyzeteket, amelyekben a hiedelemtudás alkalmazására sor kerül. Az alkalmazás módját, és az erről való beszélést a körülmények együttesében megnyilvánuló kulturális viselkedésnek tekintem (vö. Keszeg 1999: 19–24).

---

[7] A szöveget, terjedelme ellenére, teljes egészében a tanulmány első felében – a főszövegen belül – idézem az áttekinthetőség kedvéért, és az esetleges félreértések elkerülése végett.

[8] „...valamit mondani *annyi, mint* tenni valamit, vagy az, hogy valaminek a kimondásakor végrehajtunk bizonyos cselekedeteket, s hogy a kimondás *révén* egyben teszünk is valamit" (Austin 1997: 34).

[9] Az interjú során L. huszonhárom történetet mondott el, amelyek részletes ismertetésére jelen írásban nem vállalkozom. A elemzésre kiválasztott narratíva szempontjából releváns-nak minősülő adatok bemutatására az értelmezés során térek ki.

[10] A szociális reprezentációk ilyen értelemben „...nem olyan közös hiedelmek vagy vélekedések, melyekben egy-egy csoport osztozik, hanem sokkal inkább afféle referenciapontok, amelyekhez a csoportban élő egyének különféle módon viszonyulhatnak" (László 1999: 28). Lásd erről bővebben László 1999: 9–41.

[11] „Az emberi emlékezést két irányból közelítve lehet vizsgálni: 1. a pszichológiai oldaláról (magára a fizikai rendszerre, az agyra koncentrálva); 2. a szövegek oldaláról (vagyis a produktum felől)" (Hoppál 2001: 120).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A. [1.] *Ez megtörtént, igaz, a faluba, s ezen nagyon sokat gondolkoztunk, arrúl a fiúról, amelyiket mondtam, hogy felakasztotta magát.*[12] *Annak az édesanyja nagyon durva vót véle. Ű nem akarta engedni, hogy ilyen fiúkkal, amelyikek a bodegába*[13] *járnak, isznak, hogy azokkal barátkojzon, s olyan külön akarta nevelni. S a fiú nagyon barátságos vót, s ű szegíny Szent Demeter napján*[14] *átjárt vót Csügésbe.*[15] *Visszajött onnat, hazajött, s akkor az édesanyja aszondta: „Ismét ittál!”, s „Mé menté bé a bodegába?!”. S ű vitte a disznyó ételjit, akkor azzal a lapockával,*[16] *amivel keverik a disznyó ételjit, azzal héjzávert*[17] *G.-hez. S a fiú elkeseredett, s felment a hiúba,*[18] *hogy vessen szénát, a lovaknak adjon enni, s felkötte magát. S akko tudom, hogy este vót, októberbe, s olyan sötét vót, s nagy siratozás, akkor jött a hír, hogy G. felakasztotta magát. Hát ez mindenkit megrendített a faluba, fiatal vót.*

[2.] *S akkor G., azelőtt tavasszal, nyárba, ott másik patakon, a következő patakon, P., ott vót nekik birtokik. S oda ő vitt vót ganyét ki, mintha azzal dógozott, me szekérrel vót. S akkor az ő édesanyja, I. – me meg van halva, az Isten boldogítsa –, ő rossz viszonyba vót azzal az asszonnal. S akkor az az asszon kezdett G.-nek kiabálni, s akkor G. héjzávert vót. S mindig azt mondták, hogy az az asszon csinálta, met azt úgy tartották, hogy az az asszon boszorkány, hogy érti az ilyesmiket. S akko az asszonhoz héjzávert a G.*

Űk úgy tartották, hogy az az asszon mián[19] *akasztotta fel G., me ezek, ez a család égy ilyen előkelő család vót, na. A nőnek es kocsija vót, olyan Lada kocsija. Vezetett, ő vezetett, me a férje nem tudott vezetni. A férje a gáternál*[20] *dógozott, akkor, a Csáu*[21] *idejébe. S akkor ő ezt tartotta.*

---

[12] Az interjú során beszélt az akasztott ember köteléhez kapcsolódó hiedelemről, mely szerint annak egy darabja elegendő ahhoz, hogy az emberek terményeinek vagy állatainak piaci árusítása eredményesebb legyen. Ekkor említette először G. öngyilkosságát mint példát.

[13] ’ivó, italkimérő’

[14] Október 26-a Szent Dömötör napja (bővebben: Tátrai 1990: 202).

[15] A Gyimesi-szorostól délre fekvő havasi telepek egyike (bővebben: Takács 2001; Ilyés 2003).

[16] ’moslékkeverő, nagyobb méretű fakanál’

[17] ’megütötte’

[18] ’padlás’

[19] ’miatt’

[20] ’fűrésztelep’

[21] ’Nicolae Ceauşescu, egykori román államfő’

[3.] *S ha a fiát elveszítette, akkor ő bément Tulcsára.*[22] *Ott van ëgy sziget, úgy mondják, hogy ëgy manasztírjához,*[23] *Manasztirea Kokosu,*[24] *azt úgy nevezik, s akkor I., akkor ement oda. Annak a papnak sok gyermeke van. Ëgy gyermeket keresztelt es. S akkor ő vót abba az időbe, me még a fia élt, me vót még egy lëánya es, abba az időbe ő ejárt Oroszországba. S Oroszországba akkor ott, na, a kommunizmusba nem vót szabad az aranyat, hogy venni, hojzni. Nem lehetett kapni, s akkor ő onnat, Oroszországbúl hozott vót a lëányának és a fiának es aranyat, magának es, s ő azt az aranyat odaadta a manasztírjához. Abbúl ű öntetett poharakat, akkor vett ilyen, úgy mondták, űk úgy mondták, hogy drapériának,*[25] *s hogy ótárterítőt, bársonyt. S valami sokat fizetett ő. S ő megkérte azt a papkomáját, hogy misézzen, hogy aki hibás a fia halála mián, hogy az es haljon meg. S akkor neki az a pap azt mondta, hogy:*

– Én megcsinálom, a gyërtyákat elégetem, s én megcsinálom, me megfizetted. Te nagy értéket adtál ide, de neked két héttel azelőtt, ha megfizetted, meg kell csináljam, ha megkértél.

Így mondta neki az a komája, a pap, hogy:

– Aki hibás a fiad haláláér, annak a szállásba fog történni, két héttel azelőtt el fog pusztulni ëgy állat.

Így mondta meg neki.

– S, de akko má bárkinél – ezt így mondta – oszt mán segíteni nem lehet, met akkor azelőtt két héttel ez a jel megmutatkozik, de akkor má a gyërtyák el lesznek égve.

S ősszel vót, ilyenkor csakes, s két évre rá, hogy a fia meghalt, két évre rá az édesanyja, most nem tom megmondani, hogy november, októberbe, de ősszel történt. Mi is hajtottuk ki a tehenyeket, hova hajtották, azon az úton kellett kihajtsuk. S ismertem én es a tehenyeket. Vót égy nagy, szép tehenik, azelőtt ëgy héttel megborjúzott vót, úgyhogy kicsi borja vót, s hirtelen a tehen elbetegedett. Kihívta az állatorvost. Az állatorvos aszonta, hogy nem lehet segíteni, olyan betegség találta meg, nem lehet megmenteni a tehenet, s a tehen elpusztult. S miko a tehen elpusztult, akkor I., kezdett ő akkor készülni a halálára. Van ëgy nagynénje itt Kostelekbe, annak mondta, hogy:

---

[22] Tulcea, Románia dél-keleti részében fekvő település.
[23] 'kolostor'
[24] 'Kakas Kolostor'
[25] '(redőzött) függöny'

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

– Megkőtte-é azt a csipkét a ravatalra?

Nem tom mennyi, hány metres csipkét rendelt ő. Akkor sírt, nagyon sírt, amikor az állatorvosné feljött. Másnap es, mikor jött, második nap es, s erősen sírt, s akkor aszonta neki – me román vót az állatorvosné:

– Hagyja I. néni, ne sírjon, hiszen az állatok pótolhatók, majd nevel még maga. De miért sír ilyen nagyon? Nem szabad kárt ilyen nagyon siratni.[26]

S akkor ű arra azt felelte, hogy:

– M. asszony, most én következem.

S akkor azt mondta arra az állatorvosné, hogy:

– De, nem igaz, hogy mond ilyet? Hiszen nem igaz.

– De, meglátja majd, most én következem.

S igaz, hogy úgy történt. Csütörtök nap vót mikor ëgy szomszédasszon ment fel az úton, s azt kérdezte, hogy:

– Mit csinál, tánti[27]*?*

Met úgy mondtuk neki, na, me olyan asszon vót, hogy férfi es vót, s úriasszon es vót, s paraszt es, mindent tudott. Ő olyan nagyon harcolt az életéért s a gyermekeiért. S akkor így aszondta, hogy:

– Készülök a halálomra.

S akko azelőtt égy héttel találkoztak a misén, s aszonta a nagynénjinek, hogy végezte-é el a csipkét, kötte-é meg:

– Kösse meg, met nekem kell – aszondta neki –, me elvégejze ekkor és ekkor.

[4.] *S pénteken este vót, a férje – a gátorná dógozott –, G., hazaérkezett vót, s ő levetkezett, s csak izé vót rajta, kombinéta,*[28] *akkor úgy mondták. Az, hogy mosakodjon meg, s mos má nem tom megmondani, hogy megmosakodott vót, meg tott vót-e mosakodni, vaj csak akko levetkőzött vót, hogy mosakodjon meg. S amikor a férje hazament, akko megkapta az ágyba, úgy, hogy eszmiletín kivül vót. Agyvérzést kapott. S elvitték, akkor hívták a mentőt, bévitték Komanyestre*[29] *a kórházba, de szombaton reggel meghalt. S a léánya, má mi mentünk, hogy csináljuk a ravatalt meg, ott a szomszédba, s akko a léánya, G., elővette a papírt, s a papírra még le vót írva, hogy milyen ruhába őtöztessék őt. S ennyi vót, tényleg. Úgyhogy*

---

[26] Az állatorvossal folytatott beszélgetés felidézésekor az állatorvos által mondottakat L. következetesen románul idézte a hitelesség kedvéért. Mindegyik román szövegrészt magyarul közlöm saját fordításban.

[27] 'néni', népies megnevezés. Ebben az esetben 'népszerű, kedvelt, idős nő' jelentésben használt.

[28] 'kombiné, női fehérnemű'

[29] A moldvai Kománfalva, Bákó megyei település.

ő, a fia halála mián nem vót senki hibás, me ő nagyon durva vót véle, s ő vót a hibás. S ő ebbe a két év alatt, ő aztán lemondott a cifra ruhárúl, az aranyrúl, az ilyesmikrűl lemondott, s hitre tért vót. S aszonta vót, hogy ő, ha tudta vóna, hogy a bűn ilyen nagy, s hogy a bűn, hogy milyen szenvedések jőnek a bűnök mián, hát ű nem vétkezett vóna, vagy ű nem harcolt vóna a cifraságírt vaj ilyesmi.

[5.] *S itt vót ëgy gátérfőnök, s ő azzal jóba vót. Ez az I. De sok éven át, s az az ember a felesígivel nagyon durván bánt, s verte. S az az asszon, ahol csak elment, ahol járt az ilyen manasztírjáknál, templomoknál, hol, mindenütt fizetett úgy, hogy az a család menjen tönkre. Na, de ez a két év alatt ő aztán hitre tért, I. Szakított azzal az emberrel, s most a lëánya Komanyesten lakik, katolikus férfihoz van férjhez menve, de az gyűrűt az ujján nem hord, most mán nem őtözik olyan ruhákba, hogy mind amikor lëán vót, hogy egészen... S ejsze olyan manasztíre, vagy olyan búcsú nincs, hogy ne menjen. Hát ű, hitre van térve, na! Úgyhogy, aki fel van aranyozva, ékszerezve, még azt se fogad bé a házába. S az édesapja, ő újranősült, há megnősült. Akkor miko má meghalt I., akkor égy hétre rá megkapták a kocsit es, le vót fizetve ilyen Aro, dízeláró. A kocsi is, ha megholt osztán, fogta G. meg az Arót, a kocsit, az autót, de hát mit ért má? Nem vót, aki használja. S akko osztán G. letette a söföriskolát, most papukdácsiája*[30] *van. Ëgy szomszédasszont vett e feleségül.*

A kosteleki hétköznapok társadalmi és kulturális valósága L. életének kontextusa. E valóságtartományban a személyközi tapasztalatok, eseménynyé és élménnyé minősülve, elbeszélhetővé, illetve elbeszéltté[31] is válnak. Tengelyi László szerint „Elbeszéléseink vissza-visszatérnek a már elmondottakra, és ismét elölről kezdik: így próbálják körülvenni és befogni az elszökő történéseket" (Tengelyi 1998: 13). Ez a kulturálisan meghatározott gesztus azonosítható be L. beszédtettében, aki visszaemlékezése során az egyéni sorsesemény[32] kisajátítását mintegy ezzel indokolja: *Hát ez mindenkit megrendített a faluba....*

---

[30] Dacia típusú kis teherautó.

[31] Egy időszak vagy egy esemény emlékeinek csupán töredéke ismerhető meg.

[32] A fogalmat Tengelyi használja (1992, 1998). Meghatározásában a fogalom „... olyan magától meginduló, uralhatatlan módon lejátszódó, földalatti értelemképződésre utal, amely az élettörténetben új kezdetet teremt" (Tengelyi 1998: 199).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Az *ez megtörtént* és *ezen nagyon sokat gondolkoztunk* arra enged következtetni, hogy az értelemadás és az értelemképződés a tragikus halál felfedezésének[33] pillanatától elinduló folyamat. Bár a nyelv által történő adatrendezés, a személy(ek) és a tény(ek) ki- és elbeszélése, a halott és a halál intimitásának megszegését jelenti, értelmezhető a túlélő család fájdalmában való részvétel egyik lehetséges módjaként, a közös gyász megnyilvánulási formáinak egyikeként is. A magyarázatra szoruló halálesetek a közösséget is újradefiniáló mozzanatok, értelmezésük égető szükséglet a megbomlott rend helyreállításához. Ezt célozzák meg a narratív identitás síkján érvényesített retrospektív, rekonstruáló gesztusok.[34] A két eseménytörténést időben közvetlenül követő narratív magyarázatok a közösségi és egyéni emlékezetbe beépülve alkalomszerűen aktivizálódnak.[35]

Erre példa L. történetközlése is, amely nem csak visszhangozza a hallott szövegeket, hanem reflektál rájuk, kifejti azokat. A hagyományozott, feltételezhetően többször előállított történet-beszámoló a nyelvben rögzült tudás átörökítését valósítja meg. Ez a tudás egyfelől nyelvbe ágyazott, implicit tudás, amely a nyelvnek sajátos szókészletével és fordulataival hagyományozódik. Másfelől ez a tudás nyelvben megfogalmazott explicit tudás, amelynek a logikája sajátos: az emlékezetes élmény megjegyzése erős mintázottságot tükröz. Az átadás során ez látszólag változatlan. Az egyes fölidézések közötti folyamatosságot a szövegek feltételezett azonossága azonban korántsem szavatolja. A szöveg sohasem adott, mindig csak a pillanat hangzásában jelenvaló. A „történetek szövik át az időt" (Tengelyi 1998: 13) ennek sajátságos megnyilvánulásai a néprajzi gyűjtés helyzetében a magukról és másokról valahogyan beszélő emberek. Az általam rögzített előadás alkalmával a

---

[33] A *felakasztotta magát* ténymegállapítás már jelentést társít a halálesethez, hiszen öngyilkosságként kategorizálja: „…öngyilkosságnak nevezünk minden olyan halálesetet, amelyet közvetlenül vagy közvetve magának az áldozatnak valamilyen pozitív vagy negatív tette idézett elő, ha tudta, hogy aktusa szükségképpen erre az eredményre vezet" (Durkheim 2000: 19).

[34] „Drámai fordulatok, például öngyilkosságok után szoktak az emberek utánanyomozni gondolatban annak, hogy mi is zajlott le köztük és a dráma áldozata közt az utolsó »hétköznapi« találkozás alkalmából" (Ancsel 1984: 113).

[35] „Az emlékezet mind a napi élettevékenység, mind pedig a kommunikáció, a társadalmi viszonyok szempontjából alapvető szükséglet. Az emlékezés alapvető identitástermelő cselekvés. Minthogy a múlt annyiban létezik, amennyiben feleleveníthető, szemiotizálható, valójában nem ösztönszerű, hanem kulturális cselekvés. Az orális emlékezés technikája az emlékezet térhez (topográfiához) és időhöz (kronológiához) való kötése" (Jan Assmannra hivatkozva Keszeg 2004: 463–464).

szöveg újonnan épült fel, s habár a történet lényegében változatlan maradt, az előadás a beszélői szándék függvényében újnak, másnak tekinthető.[36]

Az a történetkép, amelyet az elbeszélés kialakít és hordoz, nem más, mint az L. emlékezése által felkínált egyének és tényállások együttese.[37] Saját tapasztalati élményeinek beszámolóját a más személyek elbeszéléseiből származó részletekkel egészíti ki. Visszaemlékezésében az időbeliség szempontját következetesen alkalmazva építi ki az előzmények és következmények láncolatát. A megszokottól eltérő halálesetek értelmezésére törekedve azok előzményeit, tehát lehetséges okait említi, vagy fejtegeti. Az említések, illetve fejtegetések – szövegszinten is érzékelhető mennyiségi eltérésekkel és minőségi kidolgozottsággal – a közösséget összetartó és működtető hagyomány által felkínált és alkalmazott különböző magyarázatokat körvonalazzák. A különböző időpontokban és eltérő helyszíneken lezajló esemény-előzményeknek L. egyéni emlékezetében való rögzülése arra enged következtetni, hogy a közösség emlékezetében is ezek voltak hangsúlyosan jelen. Az eseménysor értelmezési hagyományát ilyen értelemben a közösségi emlékezés teremtette meg, amely determinálta az őt továbbító és alakító alanyi emlékezetet.[38]

A beszélgetés jelenében L. eseményrekonstruáló narratívája egy, csak a múltban létező hárompataki idő- és térvalóságot épít ki újra. Ebbe helyezi el a település néhány személyét, a személyek leszármazási rendjét és társadalmi viszonyait. Egyéni emlékezetében mindezek Kostelek társadalmának azon összetevői, amelyeket a két centrális eseménytörténet felelevenítése aktivizál. Az események indoklásában alkalmazott variatív sémák lezáratlannak tekinthető értelmezést eredményeztek, de az emlékezés mindenkori sajátossága[39] által befolyásolt szövegszerveződés a lokális társadalom és a folklorisztika számára egyaránt tanulságos reprezentációja a megtapasztalható világnak.

---

[36] „... a hiedelemről való beszélgetés mint egy lehetséges kontextus, nem csupán a téma (esetünkben a hiedelem), hanem a helyzet összetevői (hely, idő, beszélgetőtárs, cél stb.) által is meghatározott. Ez utóbbiak valamelyikének megváltozása ugyanarról a témáról más szöveget eredményez" (Keszeg 1999: 19).

[37] A múltat nem lehet összetettségében rekonstruálni. A múlt csakis re-konstruálható, azaz újra és újra megszervezhető és elrendezhető a jelenben, a jelen nézőpontjából. Így a múlt folyamatosan létrehozott konstrukció (vö. Assmann 1999: 31–43).

[38] „...a megholtakra való emlékezés [...] a kulturális emlékezés ősformája" (Assmann 1999: 61). Jelen esetben (is) az értelem hagyományozásáról, azaz a kulturális emlékezet működéséről van szó. „Bár mindig az egyén az, aki emlékezettel rendelkezik, az emlékezőképesség mégis kollektív produktum. [...] Még a legszemélyesebb emlékek is csak társadalmi csoportok keretei között zajló kommunikációban és interakcióban születnek meg" (Assmann 1999: 36).

[39] Az integráció, a lényegkiemelés, a sémaképzés, az asszimilálás, a felidézés, a redukálás és a hozzáadás szemiotikai interpretálásáról lásd Pléh 1979: 106–109.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

B. A tapasztalat mindenki számára hitelesen egyes szám első személyben fogalmazódik meg. A másik személy halálának közvetlen vagy közvetett megtapasztalása szociális idő- és tér(át)strukturáló mivoltával értelmezéseket hív életre. Ezek az értelmezések helyzetfüggőek: a halál mint történés – meghalt –, és a halál mint cselekvés – öngyilkos lett – megkülönböztetése a túlélők számára eltérő értelmezési sémákat kínál fel. A nem természetes, a rendkívüli, a deviáns halál az elmúlás tényének társadalmi és kulturális kontextualizálását hangsúlyosabban[40] igényli.

L. elbeszélésének középpontjában két epikus tömb áll. Az egyik a kosteleki fiatalember – a továbbiakban G. – öngyilkosságát, illetve az azt követő és annak tükrében értelmezett két évvel későbbi esetet, a másik G. anyjának – a továbbiakban I. – halálát ismerteti. Mindkét halálesetet a megszokottól eltérőként reprezentálta és értelmezte, kiragadva őket a kosteleki valóság hétköznapi jelenségeinek sorából. A múltra való szándékolt, tehát szelektív emlékezése olyan szöveget eredményezett, amely egyidejűleg építette az általa választott téma tartalmi és asszociációs mezejét. A számára még mindig konfúz helyzetnek igaztörténetként való elbeszélésébe olyan hiedelemtartalmakat épített be, amelyek magyarázat-alternatívaként élnek nemcsak az ő tudatában, hanem az azokat kitermelő, használó és hagyományozó közösségében is. Az empíria és a hiedelem egy szövegen belüli jelenléte jelzi a hiedelmek funkcióját, alkalmazásuk módját. Az elbeszélés kimeríti az L. emlékezetében rögzült összes lehetséges és releváns összefüggést a halálesetek – okozatok – és a múltban történtek – okok – között. A jól elkülönítethető epikus tömbök e tartalmi elemeit táblázatban rendszerezem:

I. epikus tömb

Esemény[1]	**G. öngyilkossága**
idő	Szent Demeter napja
hely	Kostelek, családi ház
személy	G. és I. (G. édesanyja)

[40] A halál abszurditását a sajátságos körülmények, az ok-okozati összefüggések bizonytalansága tovább fokozza.

II. epikus tömb

cselekvés	*I. haragosának (G. általi) tettleges bántalmazása*
idő	esemény[1] előtti tavasszal vagy nyáron
hely	Kostelekhez tartozó patakon lévő birtok
személy	G. és P., haragos

III. epikus tömb

cselekvés	*mise (I. általi) kérelmezése a G. halálért felelős személy ellen*
idő	esemény[1] és esemény[2] között, közvetlenül esemény[1] után
hely	Tulcea, Kakas Kolostor
személy	I. és komája, az ortodox pap

történés	*I. tehenének elpusztulása*
idő	esemény[1] és esemény[2] között, közvetlenül esemény[2] előtt
hely	Kostelek, I. háztartása
személy	I. és az állatorvos

cselekvés	*csipke megkötésének kérelmezése (I. által)*
idő	esemény[1] és esemény[2] között, közvetlenül esemény[2] előtt
hely	Kostelek, templom
személy	I. és I. nagynénje

IV. epikus tömb

Esemény[2]	**I. halála**
idő	esemény[1] után két évvel, ősszel, egy szombati napon
hely	Kostelek, családi ház
személy	I. (G. édesanyja)

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

V. epikus tömb

tény	*I. házasságon kívüli viszonya*
idő	esemény[1] előtti időintervallum
hely	Kostelek
személy	I. és szeretője, illetve annak felesége

A történet jelentéshorizontjának feltárásában már az első epikus tömb útmutató. Itt rögzítettek az eseménynek mint objektív történésnek a valós paraméterei: a tér- és időkoordináták, valamint a személyek mellett az öngyilkosság közvetlen okaként beazonosítható anya–fiú viszony, illetve egy konkrét konfliktushelyzet mozzanatai itt szerepelnek. L. a múltbeli történések elbeszélésekor a (fiával) durva anya, illetve a (mindenkivel) barátságos fiú polarizált családképét rekonstruálja, mintegy az öngyilkosságot közvetlenül megelőző, tettlegességig fajult nézeteltérés hátteréül. Az anya nevelő szándékú fegyelmezése fia halálának tükrében minősül át, s ezzel párhuzamosan L. *elkeseredett, szegény* fiúról beszél, aki *felkötte* magát. Nem elhanyagolható azonban az *olyan külön akarta nevelni* megjegyzés mögött felsejlő – a helyi értékrenddel talán nem egyező gyereknevelési modell miatti – közösségi ítéletalkotás. G. halálának tragikusságát szövegszinten a *fiatal vót* mondat hangsúlyozza, ez a tényszerűség azonban másodlagosnak tekinthető a halál módjához és okához viszonyítva.[41] L. értelmezésében a családon belüli diszharmónia, mint a tragikus halál eredője, elítélendő. A hangsúlyosan narratív szövegrész moralizáló szándéka – a felidézés kontextuális tényeihez igazodva – elhalványult, ám a megnyilatkozó értékrend sejteti.

L. a lecsiszolt, részleteiben kimerítő eseménytörténet feltárása után a második epikus tömbben az anya, illetve G. családjának kinyilvánított, s így közösségileg ismert értelmezését ismerteti: *Űk úgy tartották*. A halál tényétől közvetlenül érintettek, a veszteséget legfájóbban megélő szűk családi kör által rekonstruált esemény-összefüggéseket csupán ismertető L. nem foglal állást az értelmezés hitelességét illetően, de kitér a magyarázat legitimizálásában közrejátszó társadalmi státusra: *...ezek, ez a család ëgy*

[41] A halál időpontjához jelentéstöbblet társítható (lásd 14. lábjegyzet). L., az esemény felidézésekor, az interjú során mindkét esetben megnevezte. Az első megszövegezésben a haláleset adatolásának egyetlen tényezőjeként, a második narratíva esetében azonban az italfogyasztás, mint konfliktusforrás motívumával egybekötve szerepel. A Demeter napjához fűződő szólás „Neki minden nap Dömötör napja vagyon” ’bizonytalan sorsú’, illetve ’részeg’ jelentése rejtetten ugyan, de összefügghet G. öngyilkosságának időpontjaként annak módjával, illetve sorsszerűségével (vö. Tátrai 1990: 202).

olyan előkelő család vót na. A fiú öngyilkosságához vezető események kiindulópontjaként a család egy konfliktustörténetet rekonstruál: P.-t, az anya haragosaként, egy G.-vel való nézeteltérés során bántalmazták. A bántalmazás következményeként értelmezett öngyilkosság a kosteleki közösség hiedelmlényekben és az általuk kivitelezhető mágiában való hitét implikálja: *S mindig azt mondták, hogy az az asszon csinálta, met azt úgy tartották, hogy az az asszon boszorkány, hogy érti az ilyesmiket*.

A család által megvádolt P. tehát rontó praktikákat ismerő boszorkány, akinek bűnbakságát éppen az bizonyítja, hogy károsultból – az őt ért bántalmazás megtorlásával – károsító lett. Neki volt oka és ereje előidézni a család és a közösség számára értelmetlen halált. L.-nek P. boszorkányságáról közvetett információi vannak, s a nagyon is általánosító *(érti az) ilyesmiket* kifejezés csupán a rontás képességére utal.

A *ha a fiát elveszítette, akkor ő bément Tulcsára* mondattal vezeti fel L. azt az eseményt, amely saját értelmezésében az anya halálát közvetlenül kiváltó okként szerepel. A harmadik epikus tömb eseményszálai, amelyek I. hosszú, misekérelmezés céljából megtett útjának rekonstruálásával párhuzamosan a töredékes családképet és történetet egészítik ki, szerteágazóak. A történet alakítója – beszéd- és kulturális kompetenciájának függvényében – eredményesen építi ki a hallgató számára idegen helyzetet: ismereteit úgy szelektálja, hogy azok az optimális felismertetést és értelmezést szolgálják. Részletező kitérőivel egyaránt törekszik az elmondottak kontextualizálására és a történet hitelesítésére.

Az anya a vele komasági viszonyban lévő ortodox paptól a misét határozott szándékkal kéri: *aki hibás a halála mián, hogy az es haljon meg*. A „szemet szemért" elv ilyen érvényesítése nem veszélytelen. L., habár nem volt jelen I. és a lelkész beszélgetésekor, a köztudatban élő nézetet a pap által mondott figyelmeztetésként idézi: a mágikus rituálé egy ellenőrizhetetlen, visszafordíthatatlan folyamat. Mivel a célszemély egyelőre ismeretlen, bárkinél bekövetkezhet a bűnhődés kezdetének jeleként azonosítható állathalál. A pap által előrevetített történések szövegszinten a misetartás és a gyertyaégetés[42] következményei. Mindezeket azért vállalja, mert: *ha meg-*

[42] „A Biblia alapján a Logosznak, a Világ Fényének szimbóluma, így a keresztény szimbolikában Krisztus jelképe, aki meghalt az emberekért, hogy elhozza a megváltás fényét – ez pedig arra emlékeztet, ahogyan a gyertya megsemmisül, miközben fényt sugároz. [...] A magyar néphit úgy mondja, hogy a mennyországban mindenkinek van egy égő gyertyája, s ameddig az lángol, addig él az ember [...]. Egyébként is azonosítható a gyertya a vitalitással..." (Szemadám 1997: 78).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

fizetted, meg kell csináljam, ha megkértél. A megfizetést illetően L. nagy mennyiségű aranyról, különböző tárgyakról és magas pénzösszegről tesz említést, mindezzel a kérés súlyosságát, illetve teljesítésének nehézségét, fontosságát is érzékelteti.

A narrációból elkülönített harmadik szövegtömb következő két alegysége a megjövendölt állatpusztulásról és az általa kiváltott rettegésről számol be. Egy tehén megbetegedésekor, fia halála után két évvel, az anya rádöbben kikerülhetetlen sorsára, illetve arra, amit L. – az I. haláláról szóló következő epikus tömbben – a történet kulcsmondataként így fogalmaz meg: *S ennyi vót tényleg* [...]*, a fia halála mian nem vót senki hibás, me ő nagyon durva vót véle, s ő vót a hibás.* Az állatorvossal és a nagynénivel folytatott két-két beszélgetés, valamint a szomszédasszony hétköznapi kérdésére adott rövid, de egyértelmű válasz felidézése a mindennek tudatában lévő anya alakját domborítják ki.[43] A saját halálára készülő I.-ről az emlékezés úgy vall, mint *aki olyan asszony vót, hogy férfi es vót, s úriasszon es vót, s paraszt es, mindent tudott. Ő olyan nagyon harcolt az életért s a gyermekeiért.*

Az I. halálát elbeszélő következő szövegrész rövid terjedelmű, lényegkiemelő narráció, amelyben L. a halál körülményeit ismerteti: a töredékeiben rekonstruálható pénteki napot, amikor eszméletén kívüli állapotban talál rá a férj, a gyors orvosi ellátást, a szombat reggel bekövetkezett elhalálozás tényét, és a lánya által felfedezett hagyakozó szándékkal íródott levelet, amelyben I. kitér halotti öltözetére is. Az agyvérzés diagnózisát mint I. elhalálozásának okát, az elbeszélő ismeri és megnevezi az eseménytörténet során. L. értelmezésében azonban, aki magának az eseménytörténetnek egyes mozzanatait ravatalkészítőként közvetlenül is megélte, I. halála a fia öngyilkosságáért Isten előtt felelősnek ítélt asszony bűnhődése, amely a maga által kérelmezett mise egyértelmű következménye.

A román papok erejébe és az általuk tartott misék eredményességébe vetett hit mind I., mind L. esetében nyilvánvaló. A fiú és az anya halálának értelmezésébe beépített hiedelemtartalmak a mitikus és mágikus világszemlélet bizonyítékai. Ezek rendszerszerűségét hangsúlyozza kölcsönös megfeleltetésük, egymást aktivizáló működésük.

---

[43] I. mint meghaló ember, nem hiszi, illetve nem tudja magát betegnek, tehát „meghatározott kollektív okok miatt gondolja, hogy halál fia" (Mauss 2000: 373). Azaz I. azért tudja, illetve hiszi azt, hogy meg fog halni, mivel társadalmi nyomás alatt áll. Misekérelmezése és halála ilyen értelemben öntudatlan önpusztítás, amelynek alapját a mágiába, illetve a bűnbe vetett hit képezi (vö. Mauss 2000: 372–389).

Az ötödik epikus tömb a két év alatt bekövetkezett két haláleset lehetséges okaként az I. házasságon kívüli viszonyából adódó konfliktushelyzetet is felvázolja. A szövegrész két másik epizódja I. látványos életmódváltását, majd ennek analógiájára I. lányának életvitelét taglalja.

Az utolsóként elhangzó történet a házasságon kívüli viszonyba implikált személyt, I. férjének főnökét feleségével durván bánó férfiként mutatja be. Fizikailag is gyakorta bántalmazott felesége templomlátogatásai során miséket fizet meg azért, *hogy az a család* [ti. I. családja] *menjen tönkre*. L. véleménye szerint azonban a tragikus események nem lehettek ezeknek a miséknek a következményei: *Na, de ez a két év alatt ő aztán hitre tért, I., szakított azzal az emberrel*. Azaz a fia halálát követő időszakban látványosan életformát változtató anya, Istennek tetsző életet élve, védve volt az ellenséges szándékú misék hatásától. A *cifra ruháról*, az *aranyról* és az *ilyesmikről* lemondó asszony, aki *hitre tért vót*, fia elvesztése után vált vezeklő, bűnbánatot tanúsító emberré. A közösség tagjainak szemében is feltűnő változást maga I. értelmezi: vétkeit követő bűnhődésként tünteti fel szenvedését, azaz a G. halálával kiváltott létállapotát. Kvázi-nyilvános gyónásként[44] értelmezhető vallomása alátámasztja az L. történetszövevénye által is hangsúlyozott nézetet: a felelősség az anyára hárul/hárítható.

A történetszövés záróakkordjaként L. az életben maradókról tudósít. I. lánya, anyja valamikori életmodelljétől teljesen eltávolodva, mélyen vallásos és igen szigorú keresztény értékrend által vezetett életet él; apja, I. férje, a céltudatos, határozott, erős I. mellett egykor elhalványuló alak, új családot alapít.

A visszaemlékezés során családtörténetté kerekített elbeszélés a hiedelmek legitimizáló textuális és biografikus kontextusa. A két központi eseménytörténet – anya és fia halála – konfúz emberi élethelyzetet reprezentál. G. öngyilkossága, a fiatal és egészséges fiatalember halála, eltérően interpretálódik: a család boszorkány rontásának, L., illetve a kosteleki közösség inkább az anya durvaságának tulajdonítja azt. Körvonalazódik ugyan egy harmadik értelmezési séma is, amely az egész családot megcélzó misék miatt G. halálát az anya bűneiért való bűnhődés egyik mozzanataként láttatja. Azonban

[44] A katolikus és a görögkeleti egyház negyedik szentsége (bűnbánat szentsége), amelynek e vallások tanítása szerint bűneltörlő hatása van (vö. Gecse 1973: 137–138). I. esetében sem magángyónásról, sem nyilvános bűnbánatról nem beszélhetünk, mivel nem gyóntatásra feljogosított felszentelt pap, vagy püspök elnöklete alatt ítélkező papi testület előtt vállalja fel vétkeit. Azonban a neki tulajdonított vallomás tartalmilag és funkcionálisan hasonlóságot mutat a gyónáséval.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

az anya és a már említett személy misekérelmezése egyazon hiedelemtudást implikálja: a román pap miséje halált okozhat. Az anya halálát értelmező szövegek tehát az ortodox lelkészek mágikus tevékenységét jelölik meg halált előidézőként.

Összegzés

„...a halál nem misztérium, nem beavatás, nem megismerés, nem életlehetőség...” (Hajas 1987: 410). Ilyen értelemben nem a halál ténye teszi konfúzzá ezeket a helyzeteket sem, hanem a nekik tulajdonított rendkívüliség. Ebből eredően különböző értelmezések alakulnak ki velük kapcsolatban, és az események szokatlanságát a róluk alkotott vélemények teszik hangsúlyosabbá. A megosztott vélemények olyan hiedelemtudást működtetnek, amelynek az őket használók tudatában magyarázó értéke van.

Az interjú során szerveződött explicit és tudatosan átgondolt epikus konstrukciók, implicit és érzelmileg megélt próbálkozásokról vallanak, amelyek alapján L. és környezete értelmezi tapasztalatait és szervezi viselkedését. Hiteles tudás hordozói, amelynek segítségével az életet értelmezni lehet. Keszeg Vilmos megfogalmazásában: „a hiedelmek a világ abszurditását oldják fel, magyarázatot keresnek a különleges történések okaira, cselekvési és viselkedési módot írnak elő a legkülönbözőbb helyzetekben. Szerepük mindaddig megmarad, amíg az emberi lét és az egyéni sors titkokat, hullámvölgyeket, nehézségeket tartogat. Akárcsak a tudomány, az életet megélhetővé, a világot, az eseményeket értelmezhetővé teszik” (Keszeg 2008: 142).

L., a kosteleki közösség többi tagjához hasonlóan, nem határolja el a hiedelmet a nem-hiedelemtől. A szóbeliségben átörökített hagyományos értelmezési és cselekvési normát ismertető történetek az azt használókban nem kérdőjeleződnek meg. Ennek eredményeként a köztudatban élő meggyőződések, ismeretek a magyarázatra szoruló esemény alkalmával működésbe lépnek. Az aktualizálás során pedig éppen betöltött funkciójuk az, ami fennmaradásukat motiválhatja. A gyűjtés helyzetében elhangzó két eseménytörténet és az őket magyarázó hiedelemtörténetek együttese kijelöli azt a két lehetséges helyzetet, amelyben a hiedelemtudás alkalmazására sor kerülhet.

Szakirodalom

ANCSEL Éva
1984 *Éthosz és történelem*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
ASSMANN, Jan
1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
AUSTIN, John Langshaw
1997 Tetten ért szavak. A Harvard Egyetemen 1955-ben tartott William James előadások. In: PLÉH Csaba – SÍKLAKI István – TERESTYÉNI Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. (Hermész Könyvek.) Osiris Kiadó, Budapest, 29–42.
CZÉGÉNYI Dóra
2001 A hiedelem és a hiedelemszöveg mint reprezentáció. In: KESZEG Vilmos – CZÉGÉNYI Dóra (szerk.): *Emberek, szövegek, hiedelmek. Tanulmányok*. (Kriza Könyvek, 7.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 141–206.
2004 A román pap alakja egy szilágysági közösség hiedelemrendszerében. (Gyógyítás és rontás.) In: PÓCS Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről, IV.) Balassi Kiadó, Budapest, 382–394.
2008 Kollektív hagyományok az egyén hiedelemtudásában. In: PÓCS Éva (szerk.): *Vannak még csodák, csak észre kell venni. Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben* 1. L'Harmattan Kiadó–PTE Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest, 77–92.
DURKHEIM, Émile
2000 *Az öngyilkosság*. Osiris Kiadó, Budapest
GECSE Gusztáv
1973 *Vallástörténeti Kislexikon*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
HAJAS Tibor
1987 Előadások – 1977. In: ADAMIK Lajos – JELENCZKI István – KELÉNYI Béla – SÜKÖSD Miklós (szerk.): *Mauzóleum. „A halállal való foglalkozás."* (Bölcsész Index Centrál Könyvek.) ELTE Bölcsészettudományi Kara, Budapest, 409–415.
HOPPÁL Mihály
2001 Elbeszélés és emlékezet. In: Uő (szerk.): *Elbeszélés és emlékezet. Tanulmányok Istvánovits Márton emlékezetére*. Európai Folklór Intézet–Osiris Kiadó, Budapest, 118–129.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

ILYÉS Zoltán

2003 Hárompatak település-, népesség- és akkulturációtörténete. In: TOMISA Ilona (szerk.): *Hárompatak. Egy ismeretlen néprajzi kistáj Erdély és Moldva határán*. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 7–53.

KESZEG Vilmos

1996a A román pap és hiedelemköre a mezőségi folklórban. *Ethnographia* CVII. (1–2) 335–370.

1996b A román mitológia hatása a mezőségi magyar hiedelemrendszerre. In: KATONA Judit – VIGA Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. (Az 1995-ben megrendezett konferencia anyaga.)* Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 145–153.

1999 *Mezőségi hiedelmek*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2002 Történetek a lüdércről. In: Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. (Ariadné Könyvek.) KOMP-PRESS–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 60–104.

2004 A rontás és gyógyítás mint irodalmi trópus. In: PÓCS Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről, IV.) Balassi Kiadó, Budapest, 436–467.

2008 A hiedelmek. In: Uő (szerk.): *Magyar népi kultúra. Alapfogalmak. Folklór. Anyagi kultúra. Tankönyv*. Második, javított kiadás. Ábel Kiadó, Kolozsvár, 138–158.

KOMÁROMI Tünde

1996 Rontásformák Aranyosszéken. A gyógyító román pap. *Néprajzi Látóhatár V*. (1–2) 87–98.

LÁSZLÓ János

1999 *Társas tudás, elbeszélés, identitás. A társas tudás modern szociálpszichológiai elméletei*. Scientia Humana–Kairosz, Budapest

MAUSS, Marcel

2000 A közösség sugallta halálgondolat fizikai hatása az egyénre. In: Uő: *Szociológia és antropológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 370–389.

PLÉH Csaba

1979 Szövegekre emlékezés és hagyományozás. *Ethnographia* XC. (1) 106–111.

SZEMADÁM György

1997 *gyertya* szócikk. In: HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György: *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest

TAKÁCS György
2001 *Aranykertbe' aranyfa. Gyimesi, hárompataki, úz-völgyi csángó imák és ráolvasások*. Szent István Társulat, Budapest
TÁTRAI Zsuzsanna
1990 Jeles napok – ünnepi szokások. In: DÖMÖTÖR Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Folklór 3*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 102–264.
TENGELYI László
1992 *A bűn mint sorsesemény*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
1998 *Élettörténet és sorsesemény*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

© www.kjnt.ro/szovegtar